

4. Голос Православ'я. – К., 2006. – № 19 (187).
5. Дениско Л. Релігійні православні періодичні видання XIX – початку XX століття у фондах Національної бібліотеки ім. Вернадського. Каталог НБУВ. – К., 2001.
6. Ігнатуша О. Інституційний розкол православної церкви в Україні: генеза і характер (XIX ст. – 30-ті рр. XX ст.). – Запоріжжя, 2004.
7. Ігор (Ісиченко), архієп. Роль православ'я у долі українства // Успенська вежа. – Львів, 2006. – № 11(173).
8. Ленин В.И. Полн. собр. соч. – М., 1956. – Т. 17.
9. Мартирологія українських церков. Українська православна церква. – Торонто, 1987. – Т. 1.
10. Надтока Г. Православна церква в Україні 1900-1917 років. – К., 1998.
11. Романенко Н. Мережа періодичних видань православних церков незалежної України в 90-і роки XX ст. // Наука. Релігія. Суспільство. – К., 2004. – № 1.
12. Стародуб А. Православна періодика в Україні: тенденції розвитку // Людина і світ. – К.: Преса України, 2001. – № 4. – С. 28-31.
13. Український православний вісник. – К., 1990. – № 3.
14. Український православний церковний календар. Українська Автокефальна Православна Церква. – К., 2006.
15. Ульяновський В. Церква в українській державі 1917-1920 рр. (доба Української Центральної ради) : Навч. посібник для студ. вищ. закл. освіти. – К., 1997.
16. Филарет (Денисенко), митр. К вопросу об истории Киевской Митрополии // Православный вестник. – К., 1991. – № 3.

Анотація

У статті здійснюється аналіз періодичних видань православних конфесій України 20–80-х років XX ст. Досліджується їх вплив на формування світогляду українського суспільства.

Summary

The analysis of the periodical issues of the Orthodox confessions of the Ukraine 20-80 XX is made in the article. The influence of them on the formation of world view of the Ukrainian society are being investigated.

УДК 94 (477) "1920"

О.М. Ігнатуша

РЕПРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНСЬКОЇ АВТОКЕФАЛЬНОЇ ЦЕРКВИ НА ЗАПОРІЖЖІ (ДО ПРИЧИН НЕЗНАЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО АВТОКЕФАЛЬНОГО РУХУ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ У 20-х РОКАХ XX ст.)

Питання про причини незначного розвитку автокефального руху на Півдні України, яке епізодично порушувалось в науковій літературі, вимагає окремого наголосу. Сформовані стереотипи про багатоконфесійність, російськомовність або навіть, "неукраїнськість" цього регіону слугують відправними точками оманливих відповідей на поставлене запитання. Тим самим формується хибна картина суперечностей процесу національно-визвольного руху і національного відродження постреволюційної доби 1920-х рр. на Півдні України.

Хоча ми вже попередньо торкалися висвітлення цього питання [8, с.45-49], наша точка зору знайшла підтвердження інших дослідників українського церковного руху на півдні України, зокрема О.Ю. Балягузової [1, с.93].

Спробуємо кількома епізодами історії церкви на Запоріжжі подати більш чіткі відповіді на це питання. Зокрема, артикулюємо тезу, що одну з головних ролей у

дезактуалізації національної церковної проблеми і гальмуванні розвитку УАПЦ на Півдні України відіграла державна влада.

Її протидія українській автокефальній церкві була принциповою, постійною, ідейно односпрямованою, змінною лише у тактичних моментах.

Першим етапом цієї протидії, яка проявилася на хвилі широкомасштабного народного лиха – голоду, стала кампанія вилучення церковних цінностей, спрямована на економічне ослаблення й духовне обезкровлення церковних організацій.

Влада з одного боку намагалася спровокувати церковні організації до протидії державним формам боротьби з голодом, адже ці форми, як відомо, передбачали створення лише державних та псевдогромадських одержавлених організацій для допомоги голодуючим. Заборонялася церковна благодійність та діяльність суто церковних організацій допомоги голодуючим.

З іншого боку, вона прагнула підтримати керовані опозиційні сили, які поглиблювали в церковному середовищі конфлікт та настрої розколу – так званих обновленців. Заради збільшення числа громад обновленської церкви, дискримінувалися їх головні конкуренти – "тиховнівці" (прихильники патріарха Московського Тихона) і "автокефалісти" (прихильники автокефалії української церкви та члени УАПЦ). Влада створювала "свою опозицію" "тихонівцям", що були найбільшою релігійною організацією, і, водночас прагнула зруйнувати її народного конкурента – УАПЦ. Для цього в хід ішли надумані звинувачення, а особливо – політичні, на які, на погляд влади, нічим було заперечити.

Прикладів, що переконують в цьому, достатньо. Ось лише кілька, що замикають логічний ланцюг. "Запорізьке окрвідділення ДПУ повідомляє, що всі зазначені у відношенні особи – фундатори автокефальної релігійної громади – фігурують за матеріалами окрвідділення ДПУ, як петлюрівці", – так 14 травня 1923 р. характеризувався склад громади уповноважених м. Запоріжжя, які намагалися зареєструвати парафію УАПЦ [2, арк.83]. Тоді ж Запорізьке окружне відділення ДПУ відправило "цілком таємного" листа до відділу управління окрвиконкому: "Запорізьке окрвідділення ДПУ вважає за необхідне поставити Вам до відому для орієнтування, що затвердження автокефальних релігійних громад та їх статутів вкрай небажане з політичних міркувань".

Такі оцінки й підходи влади до УАПЦ були стратегічними і стосувалися не тільки Запорізького краю. В цьому переконує приклад іншої частини південного регіону – Одещини.

16 квітня 1924 р. адміністративний відділ Одеського губвиконкому розіслав таємний циркуляр до завідуючих усіх підпорядкованих адміністративних відділів з позначкою "оголошенню не підлягає". У ньому давалася настанова триматися безкомпромисної антиавтокефалістської лінії: "На місцях як і раніше (підкреслення наше – О./.) повинна бути жорстка лінія по відношенню до українських автокефалістів, і де тільки можливо, окрадмінвідділи під благовидними приводами повинні прагнути до знищення автокефалії, передаючи церкви слов'янам-обновленцям" [7, арк.30]. Цього листа після отримання в Одеському окрадмінвідділі було передано до ліквідкому з позначкою: "до відома та керівництва" [7, арк.30].

Подібна політична лінія трималася й надалі. У 1925 р. послідовники української автокефалії так само не мали змоги легального створення місцевої управлінської структури. "Поскільки питання про реєстрацію їх вирішено в негативному розумінні, оформлювати їх місцеві об'єднання (благочинницькі, округові та районів ради) не слід", – наставляв циркуляр НКВС від 26 жовтня 1925 р., розісланий як відповідь на запит адміністративного відділу Мелітопольського окрвиконкому. Тож його копію, направлену в усі окружні центри, було отримано і в Запоріжжі [3, арк.76].

Отож, політично негативна заданість підходу радянської влади до УАПЦ визначила уповільнення її організаційної діяльності на Півдні і в Запоріжжі, зокрема, та унеможливила формування її конфесійної мережі аж до середини 20-х рр.

З середини 20-х рр. в Україні почався новий етап переслідувань національного руху. Першочергово його відчула саме УАПЦ. Проявом цієї хвилі стали зміни в керівництві церквою, усунення з ключової посади Всеукраїнського архієпископа митрополита Василя Липківського.

Нечисленна організаційна мережа запорізьких парафій УАПЦ, зазнаючи руйнації з боку влади, перестає існувати. Дві громади цієї церкви, що домоглися реєстрації, на території Запорізької адміністративної округи, були з часом знищені. Приводи для цього мали очевидний політичний характер і свідчили про грубе втручання держави у внутрішні справи церкви, декларативність конституційних гарантій УСРР.

Пилипівську церкву м. Запоріжжя, при якій діяла громада УАПЦ, передали групі обновленців. Губернська, а слідом за нею – й окружна ліквідаційні комісії по відокремленню церкви від держави прийняли ухвалу: "... враховуючи в той же час посилення автокефального руху, завдяки чому з політичної точки зору вкрай не вигідно в даний час посилювати автокефальну групу передачею їй церкви, Пилипівську церкву передати групі обновленців".

Заключним актом драматичної історії цієї громади став епізод, що здатен був зняти будь-які сумніви щодо її політичного обличчя. Про нього нам повідомляє доповідна записка секретаря Запорізького окрліквідкому Кадніченка. Під час ревізії Пилипівської церкви, яка передувала передачі храму обновленцям (23 і 24 грудня 1923 р.), в одній із шаф було виявлено прапор "чисто петлюрівського характеру" – "зшитий з двох шматків блакитного та жовтого кольорів". В доповідній записці констатувалось: "Яким чином прапор попав в церкву, ніхто з присутніх не міг, чи вірніше, не хотів пояснювати, так як при передачі майна в 1922 р. його, безумовно, не було і покладений він міг бути лише особами, які мали вільний доступ в церкву тобто: членами ради, священниками чи сторожами, так як шафа, в якій він знаходився, була заперта". Прапор було здано до ДПУ [4, арк.423].

Вже такого матеріалу для представників місцевої влади могло бути достатньо для вирішення питання про позбавлення автокефальної громади права користуватися церковним приміщенням і майном назавжди.

Доля іншої – Великомихайлівської – громади УАПЦ Запорізької округи була ще драматичнішою. Громада прихильників УАПЦ в цьому населеному пункті, яка прагнула зареєструвати статут парафії, не отримала такого права. Подані реєстраційні документи було визнано складеними з порушеннями. У відповіді громаді зазначалося, що матеріал "представлений не в достатній кількості" [2, арк.61]. Отримати право на легальне існування так і не вдалося.

Нелегкі для церкви умови існування в більшовицькій державі ускладнювалися згортанням НЕПу та посиленням авторитарних тенденцій в партійно-державному управлінні у другій половині 20-х рр. ХХ ст.

Поворот у сфері національної та релігійної політики держави та централістичний курс митрополита Сергія (Страгородського) принесли нові проблеми парафіям УАПЦ. Оцінки цієї церкви з боку державної влади передвіщали наближення політичних репресій проти духовенства та віруючих.

Архівні документи відкривають численні приклади більшовицьких гонінь проти автокефальної церкви і дають їм яскраву характеристику.

Надзвичайно швидко нових державних впливів зазнали парафії УАПЦ Південного регіону України. Вони стали об'єктом масованої розробки спецслужб у зв'язку з фабрикацією політичної справи «Спілки визволення України». Єдина уціліла на той час парафія УАПЦ в Запорізькій окрузі, не дивлячись на свою незначну

чисельність і віддаленість від адміністративних центрів, потрапила в центр подібної розробки. Чи випадковим міг бути цей факт?!

Парафія про яку йдеться, діяла на хуторі Коломійці Покровського району.

Влада спробувала діяти масовано. Використовуючи окружну партійно-радянську пресу, віруючим навіювали думку про "занепад віри" та "погане відвідування церкви" в Коломійцях. Та цього було явно недостатньо для припинення існування релігійної громади. Газетні публікації могли бути лише "обхідним маневром", "гласом мас".

Громаду взяли в агентурну розробку ДПУ. В неї впровадили інформаторів, які, виконуючи директиви агента карного розшуку Покровської районної міліції, ретельно нотували і доносили про стан і настрої членів "неблагонадійної" релігійної громади.

Історія зберегла імена антигероїв, які ревно служили системі – інформатора за кличкою «Гордон» та агента карного розшуку – Шаповалова. Документи не пояснюють, якими саме мотивами керувалися ці люди. Найвірогідніше, їх мотиви зводилися до типових: політичної заангажованості, службової дисципліни, страху, користоловства. Не виключено, що за спогадами земляків ще можна відтворити психологічний портрет цих діячів. Хоча, зрозуміло, що це справа окремої розвідки.

Завдяки збереженості листування між адміністративним відділом Покровського райвиконкому та окружним відділом ДПУ за 1929 р., дізнаємося про фабрикацію справи щодо "антирадянської діяльності попа-автокефаліста с. Коломійці Котляра". Повідомлення агента та інформаторів свідчать, що їхні дії у фабрикуванні даної справи не були плодом власної ініціативи. Виконавців спонукали "зверху". Це доводять рядки листа з районного центру до окружного відділу ДПУ, а саме: "згідно директиви Вашої...". Далі називається її номер і дата: "від 8-го серпня цього року за № 112124". Таким чином, операцію здійснювало окружне керівництво ДПУ. Даний висновок підтверджується двома листами.

Листування з окружним керівництвом йшло таємною спішною поштою. На копіях обох листів першим словом значилось: "Терміново". Тож, "викриття" церковної опозиції вважалось політично невідкладною справою.

У чому ж полягала "антирадянська діяльність" (саме таке звинувачення фігурує в листуванні) священника УАПЦ?

Виявляється, що він читав сам і давав для читання членам релігійної громади книжки старих українських видань. Саме ця національно-патріотична й національно-культурна обставина виводила з рівноваги ортодоксів ВКП(б). Засліплені класовими гаслами, вони воліли бачити всіх за читанням комуністичної літератури.

Інформатор конкретизував, які саме книжки дає читати священник: "Мені він дав книжку видану в Черкасах в 1917 році видавництвом «Сіяч», автор Грицько Коваленко; назва – «Людина і громада. (Думка про добро і правду)». Для більшого переконання в шкідливості цієї книжки інформатор наводив її зміст, у якому містилися формулювання некомуністичного ґатунку: «Релігія як одна з форм громадського життя», «Природна мораль», «Громада і право». У іншому повідомленні інформатор наводив приклад популяризації священником «Історії України» Михайла Грушевського, підкреслюючи, що ця книга належала самому священникові.

В "антирадянську справу" поряд зі священником вплутували тих людей, яким він давав літературу. Тож маємо ще два прізвища: Безродний Опанас Федорович і Голуб Іван Кузьмович.

У донесеннях ситуація подавалася таким чином, ніби саме під впливом щойно прочитаної літератури, яку давав селянам священник, вони перетворювалися з цілковито лояльних до радянської влади людей у радикальних націоналістів. Зокрема, інформатор писав про І.К. Голуба: мовляв, не знаю, яку саме книжку він прочитав, "знаю тільки, що цей громадянин тепер шовіністично

налаштований" [5, арк.30]. Свідчив він і проти О.Ф. Безродного: "взимку цього року становив собою просту людину, пасивну, яка не цікавиться ніякими політичними питаннями. У сучасний же час громадянин Безродний часто сперечається відкрито з громадянами і з політичних питань, переважно ж з питань "самостійності України".

Таким чином, інформатори та районний агент свідомо спотворено тлумачили ситуацію. Вони начебто не помічали, що сам факт створення парафії УАПЦ в с. Коломійці шестирічної давності (ще 1923 р.) свідчив про раніше сформований високий рівень національної свідомості значної частини віруючих, їхній осмислений вибір церковної юрисдикції. Але таке визнання було б не на користь фабрикації "справи про контрреволюцію попа Котляра". Тому організатори й виконавці агентурної розробки керувалися логікою службового та партійного завдання, невідступного слідування вказівкам.

В основу цієї логіки закладалися не загальнолюдські цінності, а примат "класової природи" – солідарності й ненависті, який переломлював і спотворював мотиви та поведінку людей, ігнорував етичні начала, роль традицій і національних рис.

Тому не дивно, що "обґрунтування" антирадянської позиції громадянина Безродного здійснювали посиланням на його соціальний і майновий стан. Він не був "пролетарським". В одному із зведень інформатора йшлося: "Безродний – за соціальним майновим станом – середняк, має кобилу, одну корову, одну бричку, одну віялку, один плуг, землі має 8,90 дес., сім'ї 6 чоловік, служив у Червоній Армії". Відтак за формальною ознакою – "за анкетними даними" – Опанас Безродний був "підходящим" для "класового перевиховання". Саме тому поряд із "попом Котлярем" він став одним із фігурантів цієї справи.

Керівництво ДПУ прореагувало на матеріал, зібраний інформаторами, так, нібито у поле зору потрапила глибоко законспірована потужна протидержавна організація. "Антидержавний" і "антинародний" характер міфічної організації "не підлягав сумніву". У цьому переконували як агент, так і інформатори. Свідчення цьому – фігурування у зведеннях інформатора не тільки прізвищ дійових осіб, а й грізного словосполучення: "група (підкреслення наше – О./.) попа Котляра"!

Діяльність священника оцінювалася крупномасштабно й політично нетерпимо. У завданні, поставленому інформатору, значилось: "1. Встановити, кого Котляр обробляє. 2. Яку ще літературу має Котляр. 3. Встановити програму (!!! – О./) Котляра"!!!

Формулювання останньої фрази приголомшує! Воно свідчить, що для комуністичних керманців поняття "українська книжка" і "антирадянська організація" були тотожними. Воно показує, що священника одразу поставили в центр антирадянської змови, звалили на нього всі можливі "націоналістичні гріхи". Національне виставили "націоналістичним", надаючи вкрай негативного відтінку. Продукувалися гіпертрофовані, класово односторонні оцінки. Миттєво перекидався логічний місток між поняттями "українство" і "контрреволюція".

Трагічну розв'язку "антирадянської справи попа Котляра" збагнути неважко. Особливо якщо згадати, що саме 1929 р. радянські спецслужби розгорнули подібний погром церковних організацій УАПЦ по всій Україні, пов'язавши їх у справу міфічної всеукраїнської змови – так званої «Спілки визволення України».

Подібні тенета органи ДПУ плели у сусідньому з Покровським – Новомиколаївському районі Запорізької округи. У справу "місцевої організації" СВУ вплатили аж 15 осіб. Всіх їх, як повідомляли документи чекістів, "знешкодили" [6, арк.7].

Саме такий "матеріал" для репресій надавали практично всі релігійні громади УАПЦ, актив яких було репресовано першочергово.

Влада боялася суспільних зв'язків автокефальної церкви, а надто – з українським селянством. Комуністичні ідеї не стали тотально популярними у цьому середовищі, яке було осердям українського консерватизму й традиціоналізму. Прояви політичної лояльності до комуністичного режиму, які демонстрували і церква і селянство, не були ознакою їхньої відмови від традиційних уявлень та зміни світоглядних пріоритетів. Неоднорідна за соціальною природою національна суміш в українському селі – селянства, духовенства, інтелігенції – тамувала вибухову небезпеку в атмосфері посилення комуністичного тоталітаризму. Саме тому найактивніші суспільні групи з цих соціальних верств ставали мішенню диктатури партії. Для партії не мала принципового значення та обставина, що інакомислення проявлялося здебільшого в м'яких формах і невеликих суспільних групах, навіть – на повсякденному, побутовому рівні, невиразному в ідейно-теоретичному плані. Достатньо було самої потенційної загрози аби з "науковим" провидінням виявити її "класово шкідливу природу".

На прикладі висвітлених вище епізодів з історії парафій УАПЦ Запорізької округи, парафій яких було лічене число, ми яскраво бачимо, що утвердженню УАПЦ в південному регіоні України послідовно перешкоджала більшовицька влада. Саме вона, а не якісь інші чинники (консервативна релігійна психологія населення, недовіра до канонічних ініціатив УАПЦ тощо) була основним чинником того, що ці громади не мали змоги належно налагодити свою діяльність. Саме вона "виправляла свої помилки", які полягали в попередньому допущенні до існування окремих громад. Ці громади, врешті, були закриті. Саме більшовицька влада розгортала пропагандистське й репресивне цькування членів автокефальних парафій, створюючи негативний імідж цієї конфесії серед населення. Водночас вона репресувала її актив, викорінювала саму можливість продовження існування осередків цієї церкви в інших місцях. Політичні ярлики "петлюрівців" ставали вагомими й достатніми аргументами для недопущення існування автокефальних парафій, показуючи, водночас, больову точку псевдоінтернаціональної радянської влади. Вона боялася, передусім, національної свідомості, національної опозиції, почувачись, таким чином, в Україні, як на окупованій території. Масовість соціального середовища, яке продукувало прихильників впливу УАПЦ, а на думку влади – потенційних противників радянської влади, спонукало її до тоталітарних методів боротьби з національним церковним рухом. Відсутність політичної опозиції в країні, реальної демократії, політичне безправ'я селянства, робітників, інтелігенції відкривали більшовикам шлях до маніпулювання голосом народу.

Таким чином, переконуємося, що провідну роль у дезактуалізації національної церковної проблеми і гальмуванні розвитку УАПЦ на Півдні України, зокрема у Запорізькому регіоні, відіграла державна влада.

Джерела та література

1. Балягузова О.Ю. Розкол в українському православ'ї у 1921-1930 рр. (на матеріалах Півдня України) : дис. ... канд. іст. наук. : 07.00.01. – Миколаїв, 2005.
2. Державний архів Запорізької області, ф.Р-1, оп.4, спр.125.
3. Там само, ф.Р-316, оп.3, спр.31.
4. Там само, спр.32.
5. Там само, спр.137.
6. Там само, ф.Р-1397, оп.1, спр.14.
7. Державний архів Одеської області, ф.Р-3865, оп.1, спр.12.
8. Ігнатуша О.М. Національний церковний рух в православному середовищі на Запоріжжі в 20-30-х рр. ХХ ст. // Культурологічний вісник. Науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпряни. – Запоріжжя: Просвіта, 2002. – Вип. 8. – С. 40-49.

Анотація

Автор охарактеризував репресивну політику більшовицької влади проти парафій Української автокефальної православної церкви на Запоріжжі і розкрив її вплив на стримування розвитку українського автокефального руху на Півдні України.

Summary

The author has characterized the repressive policy Bolsheviks authorities against parishes Ukrainian Autokefalian churches in Zaporizhya and has discovered its influence on deduction of development of the Ukrainian Autokefalian movements on the south of Ukraine.

УДК 141.7+172.12+316

Н.С. Кудрявцева

СУСПІЛЬНИЙ ДОГОВІР ЯК СОЦІАЛЬНЕ ВТІЛЕННЯ ОДНІЄЇ З ГОЛОВНИХ ІДЕЙ ХРИСТІЯНСТВА

У період докорінних політичних змін та соціальних зрушень, притаманних сучасній Україні, проблеми регулювання суспільних взаємовідносин набувають особливого значення. Розвиток ринкової економіки, процеси активних соціальних перетворень, що супроводжуються зростанням ролі релігійних організацій, а також поглибленням конфлікту між суспільством та державою стають джерелом політико-філософських дискусій, які все частіше зачіпають питання соціальної справедливості. У той же час поступове "відмирання" рудиментів радянської ідеології не тільки звільняє в свідомості українського суспільства місце для нових, більш адекватних світовим соціальним процесам політичних ідей та концепцій, а також створює нагоду звернутися до головних релігійних цінностей.

Реалії конкурентного ринку, що призводять до піднесення економічної сфери суспільного буття, та світові тенденції демократизації, які в свою чергу вимагають рівної можливості реалізації основних політичних прав та свобод, яка визнається незалежною від індивідуального економічного статусу, потребують певного узгодження та регулювання. Забезпечення відповідного балансу між економічною нерівністю та рівністю основних політичних свобод становить одну з функцій держави. А оскільки популярність тих чи інших політичних програм та заходів з боку держави або окремих політиків до певної міри залежить і від їх "узгодженості" з основними релігійними принципами, які домінують на даній території (в нашому випадку принципами православного християнства), проблема побудови в Україні дієвої демократичної форми правління в умовах сучасної ринкової системи не може розглядатися окремо від вивчення її (побудови) співвідношення з основними принципами християнської морально-етичної парадигми.

Сутність демократичного регулювання полягає в тому, що права та обов'язки громадян і держави повинні не тільки мати обопільний характер, а й бути *добровільно* прийнятими. Добровільно прийняті обопільні політичні зобов'язання завжди мають договірну природу, а визнання цієї обопільності становить відношення, що аналогічно можна назвати *суспільним договором*. Теоретична модель суспільного договору уособлює відносини громадянського суспільства і держави, протиріччя, які виникають між ними, а також спосіб вирішення цих протиріч. Саме тому стан найповнішого розвитку означеної доктрини припадає на епоху Нового часу, яка надала можливість здійснення докорінної соціальної трансформації, що сприяло виникненню нового суспільства. Отож, згідно з думкою Медушевського, можна визнати класичну доктрину суспільного договору в її раціоналістичній просвітницькій